

לפרשת לך לך: ברוך א-ל עליון

בפרשת נח מופיעה בפעם הראשונה ברכה שבה אדם מברך את ה': 'ברוך ה' א-להי שם'. בפרשת לך-לך הפעם השניה, כאשר מלכיצדק מברך את אברהם הוא מוסיף: 'וברוך א-ל עליון אשר מגן צריך בידך'. עד כאן הכרנו את הברכות שמברך ה' את הנבראים, וכאן אנו למדים לראשונה על האפשרות של האדם לברך את בוראו. בפרשת הבריאה בבראשית מברך א-להים את ברואיו, בעלי החיים והאדם באמרו להם: "פרו ורבו ומלאו...". ברכותיו של הא-ל מתפרשות, לפי תכנון, כאיחולים לטוב. באופן הזה יש לפרש גם את דברי ה' לאברהם בתחילת לך-לך, 'ואברכך ואגדה שמך והיה ברכה'. רש"י מזהה את 'ואברכך' שניתן לאברהם כברכה פריה ורביה. כאשר הא-להים מברך את ברואיו, אפשר לסמוך אמירה לקיום, שהרי בידו נפש כל חי, ולכן, 'ברכת ה' היא תעשיר'. ברכתו של מי שאמר והיה העולם אינה שונה, בעינינו, מעשרה מאמרות שבהם נברא העולם, 'כי הוא אמר ויהי'. משל לבעל האוצר המורה לממונה על האוצרות ליתן מאוצרותיו לאשר חפץ בטובתו. קשה קצת יותר להבין מה המשמעות של 'ויברך' שנאמר על יום השבת. השאלה אינה נוגעת לכוחו של המברך אלא למשמעותה של הברכה. מה עניינה של ברכה ליום? ראב"ע מפרש: "פירוש ברכה - תוספות טובה", ומהי תוספת הטובה שקיבלה השבת? לפי ראב"ע 'ביום הזה תתחדש בגופות דמות כח בותלדות ובנשמות כח ההכרה והשכל'. לפי רשב"ם: 'כשהגיע עת יום השבת כבר ברא ה' כל צרכי הבריות ומזונותם, ונמצא השבת מורך מכל טוב', לפי רש"י: 'ברכו במן, שביום הששי ירד להם לחם משנה. ואילו רבנו סעדיה גאון מסביר שהברכה אינה ליום, אלא לשומרי השבת. בכל אופן, הכל מסכימים שהברכה מבטיחה נתינה של תוספת טובה, בחומריות או ברוחניות, לשומרי שבת או לכלל האנושות ביום השבת.

כל הפירושים הללו מתאימים יפה לברכה שמברך הקדוש-ברוך-הוא את בריותיו ואת עולמו. השאלה היא, איזו משמעות יש לברכה שהאדם מברך את א-להיו. כלום יש בכוחו של האדם להוסיף ולתת משהו לא-ל שהוא השלמות המוחלטת מכל השלמויות?

חשיבותה של השאלה הזאת אינה נוגעת רק לפרשנות הברכות שברכו נח ומלכיצדק את א-להי שם ואברהם, שאלה זו היא אחת השאלות החשובות ביותר להבנת משמעותה של התפילה.

מלבד שם ה', אין מילה יסודית יותר בתחום התפילה מן המילה 'ברוך'. היא מטבע היסודית שממנה מורכבות כל הברכות. בין אם ברכות הנהנין או ברכות השבח, ברכת המזון וברכות התפילה. התפילה עצמה – דהיינו תפילת העמידה שהיא ראש ועיקר כל התפילות, מורכבת מיחידות של ברכה. מספרן של יחידות הברכה ותכנון מעצבים את התפילה בחול, בשבת וביום טוב. אף כל הדבורים האחרים המופנים כלפי ה' שהותקנו על ידי חכמים ומצויים בסידור מנוסחים כברכות: ברכות קריאת שמע, הברכות שלפני ואחרי קריאה בתורה, אמירת הלל, פסוקי דזמרה, קידוש והבדלה ועוד ועוד.

המלים: "ברוך אתה ה'", הן ההגדרה של 'מטבע של ברכה' שמשמעותו: סדר אמירה פורמלי שנקבע על ידי חכמים. לכן, 'אמירת הלל בלי ברכה' משמעה בעצם פחות במידת החיוב של אמירת ההלל. אם לא מברכים – אזי מותר להפסיק באמצע, לא חייבים להשלים. אמירת בקשה בדרך של 'יהי רצון' בלי ברכה, אינה בעלת תוקף הלכתי מחייב ולכן גם הנוסח שלה לא קבוע וחפשי למדי.

לאור מרכזיותה של הברכה כאבן היסוד של התפילה, מתבקש לברר מה טבעה של הברכה, ואיזו משמעות יש לכך שאדם מברך את א-להים.

המפרשים את מושג הברכה הלכו לשני מסלולים מנוגדים. המסלול ה'מלאכותי' והמסלול ה'ממשי'. המסלול המלאכותי, הוא זה המוסיף לברכת ה' את הקידומת 'כביכול'. הא-ל אינו זקוק לברכת האדם, הברכה היא רק סגנון התבטאות של האדם כלפי האל, היא מבטאת את הכרת הטובה שלו, את הערכתו כלפיו, אך אין בה משמעות אמיתית של ברכה במובן של הענקת מתת כלשהי, או אפילו איחולים. לא-ל אין צורך בהם כלל. הברכה היא 'כאילו' ברכה. יתר על כן, המסלול המלאכותי מתרחב, לפי דעות מסוימות, גם למלאכותיות של התפילה כולה. מכיון שההנחה היא שאי אפשר לאדם לחולל שינוי ברצון הא-להי, אזי אין לפרש את התפילה אל הא-להים כבקשה שיעשה את רצוננו וישנה משהו בהנהגת עולמו. בודאי שלא ניתן לפרש כפשוטו ויכוח והתמקחות עם הא-להים כזו שראינו אצל אברהם בסדום. בכל המקרים האלו, הצגת הדברים כעמידה בפני מלך והתדיינות איתו, היא הצגה אלגורית וסמלית. בפועל, התפילה היא מעשה אנושי, ביטוי לרצונות של האדם וכלי לעיצוב התודעה שלו. לכל היותר אפשר לומר, שההתקדמות הרוחנית של האדם בתפילה מחוללת שינוי בו ובמציאות הסובבת אותו, ומתוך כך משתנה דינו. זוהי פעולתה של התפילה כולה לפי שיטת ה'כביכול', המלאכותית. המועדפת במיוחד על הפילוסופים ובראשם הרמב"ם.

ההולכים בנתיב הממשי סבורים שהברכה היא ברכה של ממש ותפילה היא תפילה של ממש. דוגמה קיצונית לתפיסה ממשית שכזאת היא האגדה בגמרא, שכאשר נכנס ישמעאל כהן גדול לבית קדשי הקדשים, וראה שם את הדמות על הכסא, אמר לו: 'ישמעאל בני ברכני' והוא לא נרתע, וככה ממלא את משימת הברכה, ואף את תוכן הברכה אנו שומעים: 'יהי רצון מלפניך שיכבשו רחמיך את כעסך...'. ברוח זו מפרשים את דברי משה רבנו 'ועתה יגדל נא כח א-דני כאשר דברת לאמר', כברכה לא-ל עצמו, שיגבר כוחו. אם כוח מידת הרחמים, או אפילו בגישה קיצונית יותר, המצויה בכתבי הח"ן, שחטאי האדם פוגמים בבחינות מסוימות של הא-להות, והתפילה היא תפילה להגדלת הכח שנחסר.

משמע, לא זו בלבד שיש במה לברך את הא-להים ויש צורך בברכה זאת כדי לאחל ולקוות לטוב שיגבר, אלא שלעתים הברכה גם פועלת ומשפיעה מלמטה למעלה, מן האדם אל הא-להים.

שני המסלולים אינם חולקים זה על זה. המסלול האחד, המלאכותי, המתייחס אל הא-להים כשלמות בלתי משתנה, הוא מסלול פילוסופי-הגותי, והוא תואם את האמור בתנ"ך ובדברי חז"ל ביחס לה' במקומות רבים. אודות כוחו וגבורתו האינסופיים של הא-ל, אי-יכולת האדם להתקרב אליו, אי ההשתנות שלו, המוחלטות הנצחית, בזמן ובמציאות כולה. המסלול האחר, הממשי, הוא מסלול אנושי-חוויתי, שאף הוא תואם את האמור בתנ"ך ובדברי חז"ל. במאות מקומות בתנ"ך ובמאמרי חז"ל מדברים בני אדם אל הא-להים, מבקשים ממנו, מתחננים לפניו, ופועלים לשינוי הנהגתו לטובה. הפילוסוף אמנם יטעין את המאמרים שאינם תואמים את גישתו בפרשנות אלגורית המפקיעה אותם ממשוטים, אבל הלומד והמתפלל אינו אמור להתפלל בתפילתם המופשטת של הפילוסופים. יתר על כן, גם תפילתו הפשוטה של הפילוסוף, כשהוא נמצא מחוץ למעבדת ההגות שלו, ובתוך בית הכנסת, יכולה להיות רווית שיח אנושי אינטימי עם ה'כביכול', תוך שכחת ה'כביכול' ודיבור עם הא-להים כשיח ממשי עם רע, אב, אדון ומלך שלפניו.

אכן כך, אנו מברכים את הא-להים בתפילתנו, וזה עיקר עניינו של המבע התפילתי! התורה לא צייתה 'ואכלת ושבעת והודית לה' על הארץ הטובה אשר נתן לך' אלא – 'ואכלת ושבעת וברכת'! ברכה היא מעבר לתודה. בתודה, נקבע יחס של מקבל פסיבי ונותן אקטיבי. ואילו בברכה, קיימת הדדיות. הקב"ה נתן לנו מזון, ואנו אוצלים לו ברכה.

אין צורך להטריח את דעתנו בשאלה 'בשביל מה הוא צריך את זה'. הלא הוא ציוה והורה שנעשה כן. לכל הפחות, אפשר לומר שברכת אדם לא-להים דומה לכרטיס ברכה שמכין ילד בגן לאמא לכבוד יום האם. האם אולי לא זקוקה לכרטיס ולברכות שבו, והילד לא תמיד יודע מה באמת אמא צריכה ומה הברכה החשובה לה, אבל עצם המחווה של הילד המברך מרגשת את האם עד דמעות. יתכן שהצו הא-להי ותקנות החכמים של הברכות נועדו לשמש אך ורק כמחווה אנושית, אבל יש בהן משמעות ש'מגבירה כוח' גם בעולמות העליונים, בעצם המחווה של הברכה. ויתכן שיש בכך הרבה מעבר לזה, באמת יש בכוח הרצון של האדם וכדיבורו כדי לחולל משהו ממשי בעולם ובמציאות. הילד הטומן את ראשו בחיקה של האם ומתייפח, מעורר את החמלה והרחמים של אמו, ובעיני חכמי הח"ן, קורה דבר דומה גם ביחסי אדם וא-להים. יש ביכלתו של אדם בתפילתו לעורר את הרחמים העליונים, וזו משמעותה של הברכה – הנעת הכוחות החיוביים והגברתם על הכוחות של הדין והחומרה במשפט הא-להי.

גם התחכום הרמב"מי מודה, שבסופו של דבר הוא נשאר במגבלות ההבנה האנושית, ולמעשה אין הוא יכול לומר דבר על המציאות הא-להית. תפקידם של הרמב"ם וההולכים בעקבותיו אינו לצייר את התמונה הנכונה של הא-להים, אלא לשלול את התפיסות הפרימיטיביות והנאיביות שמובילות לעבודה זרה. אולם אם הגישה הנאיבית והתמימה אינה מובילה לעבודה זרה, אלא לעבודה מאהבה ומיראה, תוך אמונה ודבקות, לא זו בלבד שאין בה פסול, אלא שהיא יפה ורצויה, והיא זו שמאפשרת להתפלל בחום ובדבקות, ולברך את ברכות התפילה מתוך הזדהות שלמה.